

PREDROMANIČKA SKULPTURA

Predromanički spomenici, u najvećoj mjeri izvan izvornoga konteksta, često se nalaze pohranjeni na istim mjestima kao i spomenici starokršćanskog vremena. Najmonumentalniji spomenik sačuvan je ipak unutar crkve kojoj je i izvorno pripadao, unutar nekadašnje rapske katedrale. S još nekoliko sigurno atribuiranih predromaničkih spomenika, rapska katedrala ima najvažnije mjesto u kontekstu proučavanja predromaničkog crkvenog namještaja i arhitektonske plastike na otoku Rabu.

Osim uz katedralu, unutar samoga grada Raba predromanički spomenici sigurno su vezani uz još jednu crkvenu građevinu - crkvicu sv. Martina. Ta je građevina potpuno nestala, a ima iznimno značenje u korpusu otočkih crkava jer se smatra jedinom dosada poznatom novom predromaničkom crkvom na otoku. Osim zabilježenog položaja u gradu Rabu, o toj crkvici govore skromni ostaci kamenog namještaja. Zanimljivo je da namještaj iz katedrale i Sv. Martina ima izrazite podudarnosti te se može pripisati istome vremenu i istoj radionici.

Predromaničko uređenje katedrale

Ciborij iz katedrale sv. Marije Velike svakako je najpoznatiji predromanički spomenik s otoka Raba. Ciborij se sigurno sastojao od kasnoantičkih stupova s bazama i kapitelima te predromaničkih arkada i pokrova s akroterijem (Sl. 83, Kat. br. 39). Korištenje antičkih mramornih stupova i kapitela koji su pripadali starokršćanskim ciborijima, često je u konstrukciji predromaničkih ciborija i ne predstavlja posebnu specifičnost rapskog ciborija.

Upotreba ranijih antičkih stupova u slučaju rapskog ciborija svjedoči da je predromanički ciborij imao 6 arkada, od kojih su se sačuvale 3.²⁰⁰ Naime, pri izradi rano-srednjovjekovnog ciborija sigurno je upotrijebljeno svih 6 stupova ranijeg ciborija, jer izostavljanje dva te tek njihova naknadna upotreba kod novog sastavljanja ciborija krajem 15. st., nije vjerojatna. Dva izostavljena stupa bila bi, zbog njihove vrijednosti,

²⁰⁰ P. Vežić u svojoj analizi šesterostranih rano-srednjovjekovnih ciborija, navodi više indicija koje upućuju na šesterostrani oblik predromaničkoga rapskog ciborija. Istaknuo je tako i šest antičkih stupova starijega ciborija. Međutim, ipak ne smatra posve dokazanim šesterostrani oblik ciborija. Nedoumice posebno pobuđuje činjenica što su izvorne predromaničke arkade skraćene, pa bi tek detaljno istraživanje ciborija moglo definitivno potvrditi njegov predromanički oblik. Usp. P. Vežić, *I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia*, HAM 3/ 1997, 101-116; P. Vežić, M. Lončar, *Hoc tigrimen - Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar 2009, 52-57.

Sl. 83 - Rapska katedrala, ciborij, pogled na predromaničke arkade i pokrov

tijekom niza stoljeća već upotrijebljena i ne bi bili na raspolaganju pri renesansnoj obnovi ciborija. Činjenica je da se osim 3 sačuvane predromaničke arkade, koje i danas rese rapski ciborij, od preostalih arkada nije sačuvao ni jedan ulomak. Da li je došlo do nekog oštećenja tih arkada, što je potaknulo i njihovu zamjenu renesansnim arkadama te su zbog toga s vremenom nestale, nemoguće je reći. Predromanički izgled ciborija sigurno više nije odgovarao novome vremenu te je u rapskoj katedrali učinjen specifičan zahvat djelomične zamjene dijelova starog ciborija. Zbog ovoga neobičnog ustupka tradiciji, u rapskoj katedrali sačuvan je *in situ* ciborij u kojemu pretežu predromaničke karakteristike i koji odiše ranosrednjovjekovnim duhom. Pretpostavka da je predromanički ciborij izvorno stajao u starokršćanskoj krstionici vrlo je vjerojatna i zbog podudarnosti zahvata na izradi nove krstionice u samoj katedrali s vremenom rekonstrukcije starog ciborija. Upravo na kraju 15. i početkom 16. st. Petar Trogiranin je u katedrali izradio novi osmerostrani zdenac krstionice.²⁰¹ Očito stara krstionica, kao i njezin ciborij, više nisu bili potrebni. Ciborij je tada, uz dodatke novih renesansnih arkada, ponovno sastavljen i postavljen iznad oltara u prezbiteriju crkve. Neki su razlozi za ovakav postupak sigurno bili i posve logični – naime, kasnoantički mramorni stupovi svakako su bili prikladni za novi oltarni ciborij. Razlozi zadržavanja triju predromaničkih arkada ostaju ipak nepoznatima.

Datacija ciborija počiva na karakteristikama njegova ornamentalnog ukrasa. Predromaničke arkade na prvi pogled djeluju arhaično, s jednostavno koncipiranim rasporedom ornamenta i izborom izričito starokršćanskih motiva. Na arkadama je predromanički pleter koncipiran u nekoliko inačica (Sl. 84, 85, 86). Na središnjoj predromaničkoj arkadi nalazi se samo jedna zona s pleterom. Riječ je o širokom pojasu s pleternom mrežom smještenom od vrha lučnog izreza arkade do gornjeg rav-

²⁰¹ M. Domijan 2007, 104.

Sl. 84 - Rapska katedrala, predromanička arkada ciborija

Sl. 85 - Rapska katedrala, predromanička arkada ciborija

Sl. 86 - Rapska katedrala, predromanička arkada ciborija

nog završetka arkade. Osnovu pleternog ornamenta tvore dvije troprute trake koje se isprepleću cijelom dužinom ornamentalnog niza. Njihovo isprepletanje najlakše je pratiti od desnog ruba gdje je smješten najuži izdvojeni segment pleterne mreže. Od rubnog okvira arkade pleterna traka se razdvaja u dva smjera te tako ta, zapravo jedna traka, teče cijelom dužinom ornamentalnog niza. Preostali ornament formiraju tri izdvojene trake. Kao prva pojavljuje se traka koja započinje na istoj desnoj strani arkade, ispod razdvajanja prethodne, glavne ornamentalne trake. Ta traka ostaje ograničena na prvi izdvojeni ornamentalni segment, koji u potpunosti oblikuje. Motiv pereca u donjem dijelu sljedećeg izdvojenog ornamentalnog skupa, formira zasebna traka. Kako se kroz „tijelo“ pereca provlače prethodno opisane glavne trake ornamentalne mreže, njegovo zasebno oblikovanje skriveno je unutar vješto komponirane cjeline. Treći, središnji izdvojeni segment pleterne mreže na arkadi, većim dijelom oblikuje tropruta traka ograničena samo na taj dio kompozicije. Naime, glavne trake, koje kontinuirano teku cijelom dužinom arkade, prolaze tim dijelom bez većih prepletanja, pa je za izvedbu ornamenta bila potrebna posebna tropruta traka. Preostala dva izdvojena segmenta kompozicije na lijevoj strani arkade u potpunosti oblikuju glavne pleterne trake. Gledajući cijelu ornamentalnu mrežu, osnovna potka, koju čine glavne troprute trake, nije osobito uočljiva. Čini se kao da su oblikovani zasebni ornamentalni segmenti, naglašeni malim razmacima i labavo povezani pri vrhu i dnu. Međutim, u osnovi kompozicije kontinuirano je povezivanje cijele mreže, što upućuje na dobro poznavanje pleterne skulpture i rad kvalitetne ranosrednjovjekovne radionice. O tome svjedoče i vrlo lijepo oblikovani paunovi i kantaros na istoj arkadi, ispod pleterne mreže. U uglovima arkade smještena su, naime, dva simetrična motiva paunova koji piju iz kantarosa. Motiv je izrazito starokršćanski i gubi se na spomenicima zrele predromanike da bi se ponovno javio u ranoromaničkoj umjetnosti.²⁰²

Na dvije druge arkade pleterni ornament nalazi se u lučnom pojasu uz lučni izrez arkada. Na jednoj od arkada nalazi se i horizontalni pleterni pojas koji teče od vrha lučnog pojasa do gornjega završetka arkade. Taj je ornamentalni pojas na neki način reminiscencija motiva na središnjoj arkadi ciborija. Naglašenim razmacima izdvojeni su vertikalni kružni segmenti dekoracije, povezani kontinuiranim trakama pri vrhu i dnu. Pleterni ornament u lučnom pojasu dviju arkada predstavljaju dvije inačice pleterne kompozicije. Na arkadi s dodatnim pleternim horizontalnim pojasom u lučnom segmentu oblikovane su, međusobno razdvojene, troprute kružnice koje povezuju tekuće trake što se presijecaju unutar kružnica. Na drugoj arkadi u lučnom segmentu oblikovane su učvorene kružnice kroz koje dijagonalno prolaze i sijeku se dvije troprute kontinuirane trake. Na obje arkade pleternu dekoraciju harmonično nadopunjavaju pojedinačni motivi, izrazito bogati kršćanskom simboličkom porukom. Na arkadi s dva pleterna dekorativna pojasa drugi motivi su smješteni u uglovima. Zanimljivo je da se ponovno javlja motiv paunova koji piju iz kantarosa, a s druge strane pentagram i rogata četveronožna životinja (jelen, jarc). Kompoziciju s paunovima dopunjava jedan dekorativni trolisni ljiljan, a kompoziciju s pentagramom i četveronošcem dva trolista i tropruti pleterni čvor. Na drugoj arkadi s pleternim lučnim pojasom ornamentalni motivi nižu se duž čitave širine arkade, smješteni unutar troprutih krugova i četverokuta. U najvećem četverokutu prikazan je lav s križem na glavi; u najvećem krugu – ptica s grozdom; u krugu do lava prikazan je križ; u ostalim okvirima nalazi se trolist ljiljana i u jednome trolatični cvijet. Ispod najvećega četverokuta i kruga prostor ispunjavaju troprute vitice.

²⁰² I. Petricioli, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb 1960, 15-18, 62-63, T. I, XXII. Na ciborijama je motiv paunova koji piju iz kantarosa vrlo rijedak u usporedbi s drugim inačicama prikaza paunova. Usp. P. Vežić – M. Lončar, o.c., *passim*.

Sl. 87 - Sv. Marta u Bijačima, arkada ciborija

Predromaničke arkade u cjelini djeluju harmonično i predstavljaju dobar klesarski rad s lijepo raspoređenim motivima. Ostvarena je i raznolikost u izboru motiva. Premda s jednostavno koncipiranim ukrasom, arkade nisu monotone nego pobuđuju na promatranje svakoga pojedinog motiva. Tropruta pleterna ornamentika na njima je potpuno ostvarena, što upućuje na dataciju poslije tzv. prijelazne faze formiranja pletera tijekom druge pol. 8. st. Skladno komponirani zoomorfni i vegetabilni motivi također upućuju na vrijeme nakon kraja 8. st. U komparaciji sa sigurno datiranim Mauricijevim ciborijem i nizom italskih ciborija iz 8. st.,²⁰³ iskazuju se različitosti koje govore o nešto kasnijoj izradi rapskoga ciborija. Usporedba, pak, s nekim ciborijima iz prve pol. 9. st. učvršćuje dataciju rapskoga ciborija u to vrijeme. Ovdje se može uputiti na krstionički ciborij iz pulske katedrale i na oltarni ciborij iz crkve sv. Felicite, također iz Pule.²⁰⁴ Općom jednostavnom koncepcijom rasporeda ornamentalnih motiva, ti ciboriji podsjećaju na rapske arkade. Razlike se očituju u većoj gustoći motiva na pulskim ciborijima, na kojima nisu zastupljeni zoomorfni motivi dok na rapskom ciboriju imaju istaknuto mjesto. Na rapskome ciboriju zoomorfni motivi imaju izrazito simboličko značenje, a takva koncepcija je dodatno naglašena uvođenjem izrazitih kršćansko-simboličkih motiva križa i pentagrama. Isticanje sadržajne komponente, značenja motiva, približava

²⁰³ Već je Lj. Karaman u popisu datiranih spomenika skulpture 8. st. iz Italije naveo i nekoliko ciborija koji imaju istaknuto mjesto u raspravama o karakteristikama skulpture 8. st. Usp. Lj. Karaman, O spomenicima VII i VIII st. u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, *VHAD* 22-23/1942-43, 74-89. Posebno mjesto zbog sačuvanosti i datacije imaju ciboriji iz Valpolicelle i Cividalea, izvrsni primjeri skulpture liutprandske renesanse, čije odjeke izražava i važni Mauricijev ciborij. Razigrana ornamentalna dekoracija inspirirana antičkim izvorima, koja obilježava stil liutprandske renesanse, postepeno tijekom druge pol. 8. st. ustupa mjesto drugačijem stilu geometrijskog pletera. Od bogate literature o sjevernoitalskim ciborijima usp. R. Kautzsch, Die langobardische Schmuckkunst in Oberitalien, *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte* 5/1941, 3-48; P. L. Zovatto, Il ciborio di S. Giorgio di Valpolicella nell'ambito della cultura figurativa altomedioevale e longobarda, u: *Problemi della civiltà e della economia longobarda*, Milano 1964, 125-136; A. M. D'Achille, Ciborio, u: *Enciclopedia dell'arte medievale* – www.treccani.it/enciclopedia/ciborio/; A. Brugnoti, F. Cortellazzo, L'iscrizione del ciborio di San Giorgio di Valpolicella, *Annuario Storico della Valpolicella*, XXVIII/2011-2012, 13-44; A. Tagliaferri, *Le diocesi di Aquileia e Grado, Corpus della scultura altomedievale* X, Spoleto 1981; M. Lavers, I cibori di Aquileia e di Grado, *AAAd VI/1974*, 119-165. O Mauricijevu ciboriju usp. novije radove: M. Jurković, Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria), *HAM* 1/1995, 141-149; M. Jurković, I. Matejčić, J. Zihri, *Novigradski lapidarij*, Novigrad-Cittanova 2006; P. Vežić, M. Lončar, o.c., 39-46.

²⁰⁴ Usp. (A. Milošević, ur), *Hrvati i Karolinzi, Katalog*, Split 2000, 62-64.

Sl. 88 - Sant'Apollinare in Classe,
predromanički ciborij

se kao da su i shvaćeni kao dio ornamenta. Na druge dvije arkade isklesani su samo apstraktni motivi pletera. Takva dekoracija četverostraničnog ciborija iz Sv. Marte posve odgovara njegovoj dataciji u drugu četvrtinu 9. st. Inače je u literaturi taj ciborij s pravom izdvojen u odnosu na druge ciborije 9. st. s istočne obale Jadrana.²⁰⁶ Ako kompariramo položaj zoomorfnih i izričito kršćanskih (križ, pentagram) motiva na arkadama rapskog ciborija, čini se da imaju podjednako istaknuto mjesto u odnosu na geometrijski pleter, pa čak i dominiraju u cjelini prikaza. Tako na arkadi s dva pleterna pojasa, zoomorfni i simbolički prikazi uokvireni su pleternim ornamentom i predstavljaju pravi centar kompozicije. Na arkadi s nizom motiva u četverokutnim i kružnim poljima, taj ukras posve dominira u odnosu na lučni segment s pleternom dekoracijom. Također, i na trećoj sačuvanoj arkadi, dva istovjetna motiva paunova s kantarosom u trokutnim poljima kao da su posebno istaknuta kompliciranim prepletom u gornjem dijelu arkade. Uz ova razmišljanja o motivima na rapskom ciboriju, svakako se treba složiti sa zaključcima o posebnosti tog ciborija u odnosu na druga djela iz Dalmacije i Istre.²⁰⁷ To je lakše objasniti ako se prihvati rana datacija ciborija u prva desetljeća 9. st., jer se kod kasnijih ciborija iz 9. st. uočava veća uklopljenost u određene sisteme dekoracije što su ih njegovale pojedine radionice na tlu Hrvatske i dalmatinskih gradova.

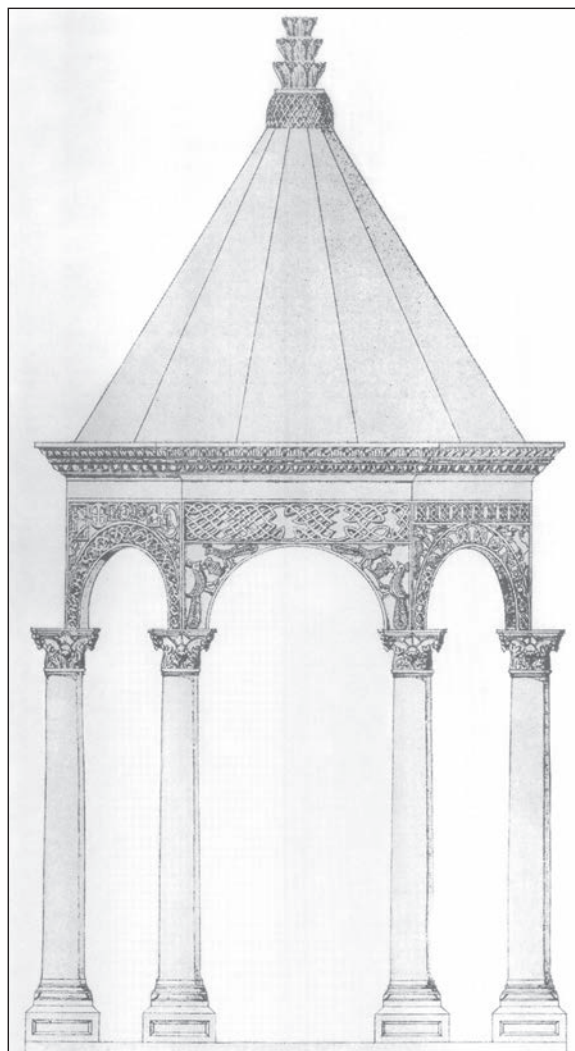
rapske arkade ranijem, starokršćanskom vremenu, a prisutnost potpuno razvijene pleterne ornamentike upućuje na dataciju u prva desetljeća 9. st. Rapske predromaničke arkade tako su vjerojatno starije od arkada pulskih ciborija. One bi se također mogle datirati ranije od glasovitog ciborija iz Sv. Marte u Bijaćima koji sigurno pripada ranome predromaničkom razdoblju. Ciborij iz Sv. Marte ima složeniju koncepciju rasporeda ornamentalnih nizova i nedostaju mu izričito simbolički motivi poput paunova koji piju iz kantarosa. Značenjska promjena u interpretaciji motiva na ciboriju iz Sv. Marte vidljiva je u pojavi paunova koji više nisu postavljeni uz kantaros, nego imaju grozd u kljunu (Sl. 87).²⁰⁵ Zoomorfni motivi na dvjema arkadama ciborija iz Sv. Marte (pored paunova na jednoj arkadi, na drugoj su prikazani prilično nevješto oblikovani lavovi) uklopljeni su u pleternu kompoziciju i imaju manje istaknuto mjesto u odnosu na pleternu dekoraciju, čini

²⁰⁵ Za druge usporedbe s ciborijima iz Dalmacije i Istre usp. P. Vežić, M. Lončar, o.c., *passim*. Detaljnije o ciboriju iz Sv. Marte s preciznom datacijom u 30-te godine 9. st. usp. V. Delonga, Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima, *SHP* 26/1999, 287-318. Autorica izradu ciborija smješta u razdoblje koje ne prelazi vrijeme vladanja hrvatskog kneza Mislava. U vezi s ikonografskim promjenama na predromaničkim ciborijima, iste se mogu pratiti i na drugim elementima crkvenoga namještaja, primjerice na zabatima, gdje upravo slika paunova sa strana kantarosa u predromaničici nestaje da bi se ponovno pojavila u ranoj romanici.

²⁰⁶ P. Vežić, M. Lončar, o.c., 106-111, 161.

²⁰⁷ *Ibid.*, 52-57, 157.

Za dataciju u prva desetljeća 9. st. govori i komparacija rapskog ciborija s jednim ciborijem datiranim u prvo desetljeće 9. st. (Sl. 88) Riječ je o poznatom ciboriju iz Sv. Eleukadija, crkve koja je bila posvećena jednom od prvih ravenskih biskupa, a nije se sačuvala. Ciborij je smješten unutar lađe crkve Sant' Apollinare in Classe.²⁰⁸ Datiran je natpisom u kojem se navodi njegova izrada u vrijeme ravnog nadbiskupa Valerija.²⁰⁹ Na arkadama su lijepo kombinirani geometrijski prepleti sa zoomorfnim i vegetabilnim motivima izrazitog simboličkog značenja. Tako na arkadi s natpisom (neproporcionalno malenim u odnosu na dekorativne motive) površinu ispunjavaju vitice loze s grozdovima i listovima i lijepo oblikovana pleterna kompozicija međusobno učvorenih i dijagonalno presječenih kružnica na lučnom segmentu. Među motivima su i paunovi sa strana kantarosa, križevi s rozetama i pticama, klasične pleterne mreže (nasuprotno postavljeni i povezani pereci, nizovi osmica, višestruke isprepletene trake), ali i dvoprute vitice s križevima u zavijucima. Očito je ranija tzv. pretpleterna faza u razvoju skulpture tijekom 7. i 8. st. još bila vrlo dobro poznata i živa u vrijeme izrade ciborija na prijelazu 8. u 9. st. Podjednaka zastupljenost pleternih i simboličkih motiva, od kojih su neki posve jednaki na ravenskom i rapskom ciboriju, upućuje na približno isto vrijeme izrade dvaju ciborija tijekom prvih desetljeća 9. st.²¹⁰

Sl. 89 - crtež rapskog ciborija (D. Frey)

Tri sačuvane predromaničke arkade ciborija iz Raba nisu posve cjelovite. P. Vežić istaknuo je tu činjenicu te će arkade trebati dodatno proučiti kako bi se ustanovilo i točan oblik predromaničkog ciborija.²¹¹ Gledajući danas jako potamnjele arkade, vidljivo je da su na bočnim završecima skraćene jer su neki ornamentalni motivi gotovo odrezani, a trebali bi biti obrubljeni završnom letvom ili složenijom rubnom bordurom. Isto tako, ostaje i pitanje završnoga gornjeg vijenca ciborija. Izvorna predromanička konstrukcija sigurno nije imala

²⁰⁸ A. M. D'Achille, *Ciborio*, - www.treccani.it/enciclopedia/ciborio_; P. Angiolini Martinelli, *Altari, amboni, cibori, cornici, plutei con figure di animali e con intrecci, transenne e frammenti vari*, u: „Corpus“ della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna, Roma 1968, 36-37, Fig. 34; M. Lavers, I cibori d'altare delle chiese di Classe e di Ravenna, *Fel.Rav.*, ser. IV, fasc. 2(102), 1971, 131-215.

²⁰⁹ Prema podacima u izvorima djelovanje nadbiskupa Valerija seže najviše do 810. g., odnosno ta se godina navodi kao godina prije koje umire nadbiskup Valerije. Usp. O. Holder-Egger, *MGH Script. rer. Lang...*, 1, 1878, 386, bilj. 6 – <http://www.geschichtsquellen.de> O nadbiskupu Valeriju ima vrlo malo pouzdanih podataka, pa se posebno ističe natpis s njegovim imenom na ciboriju u Sant' Apollinare in Classe.

²¹⁰ Izrazitu razliku, koju treba spomenuti, predstavlja ukrašavanje i unutrašnje strane arkada na ciboriju iz Ravenne. To je specifičnost koja posebno karakterizira taj ravenski ciborij.

²¹¹ P. Vežić, M. Lončar, o. c., 54.

Sl. 90 - Rapska katedrala, akroterij ciborija

današnji vijenac, no o izgledu originalnog gornjeg dijela arkada ciborija nema podataka. Tu su se mogle nalaziti jednostavne kuke, kao najčešći dekorativni motiv na vijencima naših predromaničkih ciborija, ali ne treba isključiti ni mogućnost smještaja natpisa. Isto tako, možda nije bilo istaknutog vijenca, nego su arkade završavale jednostavnom uskom letvom. Što se tiče današnjeg vijenca, zanimljivo je kako se on prikazivao u literaturi. Na crtežu ciborija koji je objavio D. Frey, na vijencu su, iznad predromaničkih arkada, nacrtani ornamentalni nizovi akantusa, astragala i ovula (Sl. 89).²¹² Na crtežu, pak, u knjizi R. Eitelbergera, na vijencu nema nikakvih ornamenta.²¹³ Oba crteža predočavaju stranu s predromaničkim arkadama. Međutim, „posebnosti“ na crtežima ciborija time nisu iscrpljene. Dok D. Frey donosi točan raspored arkada, na crtežu W. Zimmermanna u Eitelbergerovoj

knjizi izostavljena je središnja predromanička arkada i dvije preostale nacrtane su jedna do druge. Možda je tu riječ o umjetnikovom odabiru onih dijelova spomenika koje je želio nacrtati, pa nije bilo važno odgovara li to stvarnom položaju pojedinih arkada. Takav postupak u određenom je raskoraku s preciznim crtanjem ornamenta na odabranim arkadama.

Na današnji, višestruko profilirani vijenac nadovezuje se pokrov ciborija u obliku dvanaesterostranične piramide, vjerojatno ranosrednjovjekovnog porijekla.²¹⁴ Pokrov rapskog ciborija završava predromaničkim akroterijem s gustom pleternom mrežom i vijencima akantusa s kuglom na vrhu (Sl. 90). Akroterij tako, poput arkada ciborija, združuje strogi geometrizam sa slobodnije koncipiranim ornamentom antičkog porijekla.

O postojanju predromaničke oltarne pregrade u katedrali svjedoče dva u većoj mjeri sačuvana pilastra pronađena tijekom novijih istraživačkih i konzervatorskih radova M. Domijana. Pilastru su na pročelnoj strani ukrašeni vrlo lijepim ornamentalnim ukrasom. Na jednom je vegetabilna vitica koja se sastoji od troprutih kružnih medaljona s rastvorenim krajevima i listovima s unutrašnje strane medaljona (Sl. 91, Kat. br. 40). Listovi su veliki, trodijelno segmentirani i dočaravaju stvarnu vegetabilnu formu. Sučelice su postavljeni unutar medaljona. Između medaljona, u malim slobodnim trokutastim površinama, oblikovani su mali trolisni cvjetovi ljiljana. Oblik medaljona samo je naknadni rezultat savijanja troprute vitice iz koje se odvajaju zaobljeni, prema van rastvoreni segmenti. Mjesto razdvajanja markiraju dvopruti prstenasti članci. Pilastrar je gotovo cjelovito sačuvan, nedostaje mu samo donji završetak. Tu se uz posljednji kružni segment nalaze dva mala tropruta cvijeta. Kako je točno izgledao završni dio pilastra možemo pretpostaviti na temelju završenog izgleda vitice na dnu sačuvanog spomenika. Najvjerojatnije se neposredno na sačuvani dio nadovezivala završna letva iz koje se uzdizala stilizirana vitica. Takav završetak, odnosno polazište vegetabilne vitice ima stilski srodan pilastrar iz crkve sv. Martina, pa je vjerojatno slično oblikovan završetak i pilastra iz katedrale. Drugi pila-

²¹² D. Frey, *Der Dom von Arbe*, Wien 1912, T. 49.

²¹³ R. Eitelberger von Edelberg, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Nona, Sebenico, Traù, Spalato und Ragusa*, Wien 1884, Taf. I. Usp. i prijevod djela R. Eitelberger von Edelberg, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Zagreb 2009, T. I.

Sl. 91 - Pilastar iz katedrale

Sl. 92 - Pilastar iz katedrale

star ukrašen je geometrijskim ornamentom troprutih kružnica presječenih dijagonalama koje tvore rombove (Sl. 92, Kat. br. 41). Kružnice nisu međusobno povezane. Iznad njih, u gornjem dijelu pilastra, nalazi se križ s profiliranim rubovima, okružen dvjema kružnim rozetama i dvama trolistima ljljana. Iznad križa nalazila se rubna letva pilastra, koja je otučena. Pilastar je oštećen u donjem dijelu, gdje je četvrta kružnica djelomično sačuvana. Ako sačuvanoj visini pilastra od 89 cm dodamo dimenzije oštećene kružnice, može se zaključiti da je pilastar bio visok oko 95 cm. Oba pilastra na pročelnoj ukrašenoj strani imaju jednostavan okvir plastičnih letvi, debljina im je približno ista (oko 15 cm), a ista je i širina utora na bočnim stranama obaju spomenika. Može se zaključiti da su pilastri bili približno jednako visoki, a od eventualnog stupića na gornjoj plohi nisu ostali nikakvi tragovi. Ornamenti su isklesani vrlo lijepo i predstavljaju tipične ornamente naše predromanike. Poznavajući vrlo komplicirane preplete, što se također susreću na predromaničkim pilastrima,²¹⁵ moglo bi se reći da rapske pilastre odlikuje jednostavnost ornamentalnih motiva, pa bi se u pogledu datacije prije moglo govoriti o ranijem a ne zre- lom predromaničkom razdoblju, iako se isti motivi susreću i na kasnijim predromaničkim, pa i ranoromaničkim spomenicima. Motiv međusobno odvojenih kružnica presječenih dijagonalnim trakama u Hrvatskoj je osobito karakterističan za Branimirovo doba, ali za dataciju na prvome mjestu govori način klesanja, a on je na pilastru iz katedrale vrlo precizan, drugačiji nego na skulpturi iz Branimirova doba.²¹⁶ Također je cjelina kompo-

²¹⁴ P. Vežić, M. Lončar, o. c., 54.

²¹⁵ Možda najljepše primjere kompliciranih geometrijskih prepleta na pilastrima predstavljaju primjerci iz Crkvine u Biskupiji. Usp. A. Milošević, *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, Split 2002, str. 18.

²¹⁶ N. Jakšić, *Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira*, SHP 22/1995, 141-150; A. Piteša, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split 2012, 29-34.

Sl. 93 - Rab, katedrala, predromanički kapitel

Prerirali različite spomenike s navedenim ornamentom, on je osobito prisutan u ranije predromaničko doba, što učvršćuje ranu dataciju rapskog pilastra.²²⁰

U pogledu poznavanja predromaničke oltarne pregrade važan je podatak da su na oba pilastra sačuvani utori za uglavljivanje pluteja na obje bočne strane. To govori da se ne radi o pilastrima koji su stajali uz prolaz oltarne pregrade, nego o pilastrima unutar pregrade koja je morala imati nekoliko pluteja.²²¹ Nažalost, prema objavljenim podacima, nisu poznati predromanički pluteji iz katedrale.²²² Među sačuvanim ostacima pluteja na otoku, nijedan nije povezan s katedralom. To je možda rezultat i nedostatka bilo kakvih podataka o izvornom smještaju i okolnostima nalaza većeg broja kamenih spomenika na otoku Rabu. Ipak, katedrali je možda moguće pripisati barem jedan cjelovitije sačuvani plutej, danas izložen u samostanskom kompleksu u Kamporu, i to na temelju njegovih dimenzija i ornamentalne dekoracije, o čemu će biti riječi u ovome tekstu.

zicije s križem bez pleternog ornamenta databilna u rano predromaničko doba i može se usporediti s lijepo klesanim mramornim pilastrima iz Putalja iz vremena kneza Mislava.²¹⁷ Budući da u rano predromaničko doba i u Istri i na Kvarneru i u Dalmaciji prevladava motiv međusobno učvorenih dijagonalno presječenih kružnica, pojava odvojenih kružnica na arkadi ciborija i na pilastru iz katedrale govori o varijacijama u načinu oblikovanja srodnih motiva u različitim klesarskim sredinama. Iako su rjeđe zastupljene od međusobno povezanih kružnica, troprute odvojene kružnice ipak se pojavljuju u različitim područjima i u ranom predromaničkom razdoblju.²¹⁸ Za motiv na drugom pilastru iz katedrale, motiv vegetabilne vitice s velikim listovima, mogu se naći brojne rane predromaničke paralele.²¹⁹ Prema navodima autora koji su kompa-

²¹⁷ T. Burić, Kameni namještaj predromaničke crkve sv. Jurja na Putalju iznad Kaštel-Sućurca, *SHP* 13/1983, 147-163, T.II.

²¹⁸ Usp. primjerice B. Johansson-Meery, *Karolingerzeitliche Flechtwerksteine aus dem Herzogtum Baiern und aus Bayerisch-Schwaben*, München 1993, 66, 71-73.

²¹⁹ P. Vežić, M. Lončar, o. c., 68-71, 155; A. Piteša, o. c., 56-58; Z. Čubrović, kat. br. 17, u: *Zagovori svetom Tripunu, Blago Kotorske biskupije*, Zagreb 2009, str. 102-103; M. Beghelli, *Scultura altomedievale dagli scavi di Santa Maria Maggiore a Trento*, Bologna 2013, 109-112.

²²⁰ Sličan vegetabilni motiv, motiv listova unutar troprutih kružnica, sačuvao se i na dva ulomka s Kapitula kod Knina. Ti su listići nešto manji od velikih listova unutar medaljona, ali pripadaju istoj koncepciji. Zanimljivo je da su spomenici s navedenim motivom, zajedno s još nekima, datirani u sredinu 9. st., ranije od poznatih kapitulskih spomenika iz vremena kralja Držislava. Usp. T. Burić, Ranosrednjovjekovna skulptura s Kapitula kod Knina, *SHP* 18/1988, 91-117.

²²¹ Opširnije o predromaničkoj oltarnoj pregradi iz rapske katedrale usp. M. Jarak, Neki primjeri predromaničkog uređenja katedrala na istočnome Jadranu, u: T. Šeparović (ur.), *Gunjačin zbornik*, Split 2010.

²²² Možda se podaci o porijeklu nekih spomenika mogu pronaći u rukopisnom djelu fra Odorika Badurine *Velika kamporska kronika*. Tijekom pripremanja ove knjige nisam imala mogućnost proučiti to monumentalno djelo!

Unutar katedrale, predromaničkom vremenu mogao bi pripadati jedan kapitel na stupu unutar današnje kolonade (Sl. 93, Kat. br. 42). Kapitel ima vrlo velike volute iznad dva reda stiliziranih listova. U literaturi je već izdvojen kao predromanički.²²³ Budući da predstavlja arhitektonsku skulpturu, vrlo je značajan za stvaranje cjelovitije slike o predromaničkom uređenju katedrale.

Posebno mjesto navedenog kapitela proizlazi iz činjenice što je izrađen od štuka. Među većim kapitelima na kvarnerskim otocima, elementima arhitektonske plastike, štuko kapitel iz katedrale ističe se po svom materijalu. Kapitel se nalazi na trećem stupu (od ulaza) južne kolonade. Štuko obloga je na više mjesta otučena, tako da se vidi glatka površina kamene glavice oko koje je štuko apliciran kao obloga s dekorativnim motivima. Oštećenja su prisutna na svim stranicama, na jednoj ipak neznatnije. Štuko dekoracija sastoji se od dva reda plošnog, stiliziranog lišća u donjem dijelu i velikih voluta (zavojnica) u gornjem dijelu kapitela. Na glatkim listovima urezani su simetrično postavljeni ovalni i kružni ornamenti u formi malih listića i koncentrične kružnice na vrhu koji oblikuju svojevrsan znak križa. U središtu jednostavnoga, neukrašenog abakusa, nalazi se četverolatični cvijet. Baza kapitela je jednostruko plastično profilirana. Iznad kapitela nalazi se zaobljeni impost, kao i na drugim kapitelima u crkvi.

Kapitel je zapazio M. Domijan, koji je predložio njegovu raniju dataciju u odnosu na brojniju skupinu sigurnih ranoromaničkih kapitela u rapskoj katedrali.²²⁴ U literaturi se, međutim, mogu pronaći i drugačija mišljenja o položaju štuko kapitela u odnosu na ranoromaničke primjerke ukrašene akantusovim lišćem. Tako je M. Takács, ne osvrćući se posebno na štuko kapitel, donio njegovu fotografiju zajedno s ranoromaničkim primjercima.²²⁵ Iz konteksta izlaganja proizlazi ista datacija objavljenih kapitela. Sigurno je moguće da je pri ranoromaničkom uređenju katedrale izrađen i navedeni kapitel. Njegova ornamentika je, međutim, prilično drugačija od ornamentike ranoromaničkih kapitela, a osobito je različito oblikovanje izrazito velikih zavojnica na štuko kapitelu. Po stilskim karakteristikama kapitel bi se mogao pripisati predromaničkom razdoblju, osobito kraju 8. ili početku 9. st. kada je rapska katedrala dobila novi crkveni namještaj. Činjenica je da ne znamo kakvi su kapiteli stajali na stupovima katedrale do postavljanja novih ranoromaničkih u 11. st. Jesu li sve do tada bili zadržani izvorni kasnoantički kapiteli, ili su barem neki kasnoantički kapiteli već u predromaničkom uređenju zamijenjeni novima, ne možemo znati. Svakako je moguće da je došlo do nekih zamjena, primjerice zbog oštećenosti izvornih kapitela. Ukoliko je štuko kapitel predromanički rad, imali bismo i na našem području primjerak u karolinškom razdoblju omiljenih štuko reljefnih dekoracija.²²⁶

²²³ M. Domijan 2005, str. 19.

²²⁴ M. Domijan, o.c.

²²⁵ M. Takács, Ornamentale Beziehungen zwischen der Steinmetzkunst von Ungarn und Dalmatien im XI Jahrhundert, *HAM* 3/1997, 170-171.

²²⁶ O karolinškim štuko reljefima i među njima kapitelima usp. M. Exner (ur.), *Stuck des frühen und hohen Mittelalters*, München 1996, passim; H. Nothdurfter, *St. Benedikt in Mals*, Lana 2002, 67-87. Kod poznatih europskih građevina s bogatom štuko dekoracijom vršene su prirodnoznanstvene analize štuka – primjerice mikroskopske analize sastava koje upućuju na određenu užu dataciju. O tome usp. više radova u citiranoj monografiji iz 1996. Takve analize pomogle bi sigurnijoj dataciji kapitela iz rapske katedrale. Kao analogija za postojanje ranog predromaničkog štuko kapitela u građevini s drugačijim kapitelima, može se navesti glasovita crkva S. Salvatore u Brescii. Tamo jedan oštećeni štuko kapitel s ukrasom u obliku glatkih listova pripada ranom predromaničkom razdoblju. Usp. G. Panazza, A. Tagliaferri, *La diocesi di Brescia, Corpus della scultura altomedievale III*, Spoleto 1966, 128, T. XLIX, Fig. 160.